

Josip Tandarić

HRVATSKOGLAGOLJSKI APOSTOL IZMEĐU ISTOKA I ZAPADA

Termin *Apostol* u naslovu ovog referata i u samom referatu upotrijebljen je uvjetno. U razdoblju o kojem govorimo, a to je XIV. i XV. st., u Zapadnoj crkvi, pa tako i na području slavenskog bogoslužja u Hrvatskoj, ne postoji u uporabi *Apostol* u onom smislu kako je to u Istočnoj Crkvi. Ovim se nazivom ipak služimo zbog veza s tradicijom na kojoj su izgrađene hrvatskoglagojske liturgijske knjige, a ovdje nam označuje ukupnost apostolskih tekstova (Djela apostolska i apostolske poslanice) u liturgijskim knjigama, bez strogog obzira na njihovu podjelu. Odlomci Djela apostolskih i apostolskih poslanica nalaze se u misalu onako kako odgovara liturgijskom sadržaju pojedinog blagdana ili razdoblja crkvene godine. U brevijaru pak nalaze se čitanja u nekim vremenima crkvene godine kao lectio continua, a samo na pojedine blagdane izdvojeni su zasebni odlomci kao čitanja na matutinu.

Premda iz sačuvanih dijelova *Apostola* u hrvatskoglagojskim liturgijskim kodeksima nije moguće skupiti građu za rekonstrukciju potpunog *Apostola*, ipak u misalima i brevijari-

ma nalazimo bar poneki odlomak iz svih novozavjetnih knjiga osim poslanice Filemonu. U misalima su perikope kraće, a pojedini se kodeksi međusobno slažu i u izboru i u opsegu čitanja. U brevijarima se pak duljina čitanja iz pojedinih poslanica znatno razlikuje. Dok stariji brevijari, npr. brevijar Vida Omišljanina, imaju gotovo potpun tekst poslanica, u mlađim brevijarima, čak razmjerno vrlo opširnom II. novljanskom brevijaru, nalazimo samo dvije do tri prve glave, a od nekih poslanica ni toliko. (I mlađi brevijari, međutim, imaju potpun tekst Apokalipse, koja je — čini se — u glagoljaša bila osobito omiljeno štivo.)

U ovom osvrtu nećemo se zadržavati na starijim tekstovima kao što su Mihanovićev i Grškovićev apostol. Oni su prevedeni s grčkoga i odražavaju najranije stanje u hrvatskoglagoljskim liturgijskim knjigama. Ovdje nas zanima stanje u tzv. zlatno doba hrvatskoglagoljske književnosti, posebice u XIV. i XV. st. iz kojih nam je sačuvano najviše potpunih kodeksa, a iz tih kodeksa vidljiviji su unutrašnji odnosi među tekstovima. Da su hrvatskoglagoljski tekstovi prepisani sa staroslavenkih predložaka prevedenih prema grčkom, ne treba posebno dokazivati. Već u prvom susretu s tekstovima to je jasno. Jednako je tako općenito jasno i to da se s vremenom hrvatskoglagoljske knjige počinju oslanjati na latinski tekst. Stoga nas u ovom prikazu zanima način kako je izvršeno povezivanje naslijeđenog teksta s latinskim liturgijskim predloškom.

Prije negoli prijedemo na tekstološke pojedinosti u kojima se prijevod *Apostola* više ili manje počinje oslanjati na latinski tekst, vrijedno je istaknuti duboke veze koje hrvatskoglagoljske kodekse vežu uz istočnu crkvenu tradiciju. Te se veze ne očituju samo u čuvanju prijevoda prema grčkom izvorniku već i u čuvanju odlomaka koji nisu u uporabi u Zapadnoj crkvi, a karakteristični su za istočne, grčke i slavenske *Apostole*. I nakon reforme brevijara provedene u XIII. st. u nekim hrvatskoglagoljskim brevijarima sačuvani su odlomci uvoda u Pavlovu poslanicu Korinćanima, tzv. *Skazanije*, uobičajeno u istočnoslavenskim i južnoslavenskim ćirilskim tekstovima *Apostola*. Odlomci ovih *Skazanija* čitali su se u oficijima (u petak i subotu poslije 4. nedjelje po Bogojavljenju), što je sasvim strano liturgijskoj tradiciji Zapadne crkve.¹

Na ovome mjestu nije moguće obuhvatiti svu građu niti iscrpno iznijeti sve slučajeve u kojima se odražava utjecaj latinskoga teksta na hrvatskoglagoljski *Apostol*. Načelno je doduše predstavljena sva hrvatskoglagoljska građa, a primjeri

---

¹ Usp. Štefanić, Vj., *Glagoljski rukopisi otoka Krka*, Djela JAZU, knj. 51, Zagreb 1960, str. 196—200; isti, *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije*, I. Zagreb, JAZU, 1969, str. 103—104.

su uzeti iz užeg izbora spomenika (misali Vat. Illir. 4, *Ročki, Novakov i Hrvojev*; brevijari *I. vrbnički, Vida Omišljanina, II. novljanski, Vat. Slavo 19 i Vat. Illir. 5/6*). Ako i nije moguće iznijeti sve što ova građa pruža, ovdje je naznačena problematika i upozoreno na područja istraživanja koja nam u ovom pogledu nudi hrvatskoglagoljska biblijsko-liturgijska građa.

Posve odvojeno promatrati prijevod *Apostola* u misalima i u brevijarima ima samo metodološko opravdanje. Po onome što nam pružaju sačuvani spomenici, čini se da je prijevod *Apostola* u hrvatskoglagoljskim kodeksima bio jedinstven. Uzmemo li npr. dva najstarija spomenika, misal *Vat. Illir. 4* i *I. vrbnički brevijar*, u istovjetnim tekstovima nailazimo na međusobno slaganje i na ovisnost o staroslavenskoj matici prevedenoj s grčkoga. Razlike međutim i priklanjanja latinskom uzoru nazrijevaju se već u njima, a pogotovu pak u mlađim spomenicima. Metodološki je ipak najprikladnije zasebno se osvrnuti na *Apostol* sadržan u misalu, zasebno pak na čitanja u brevijaru.

Već načelno smijemo pretpostaviti da će sudbina *Apostola* biti bliska sudbini evanđelistara. I jedan i drugi, bez obzira na naziv koji mogu u pojedinom slučaju nositi, ulaze ravnopravno od starine u liturgiju mise i nalaze se u lekcionaru; kad je pak oblikovan plenami misal kao jedinstven liturgijski priručnik, nalaze se u njemu. U perikopama evanđelja priklanjanje latinskom uzoru zapažamo najčešće u uvodnim rečenicama, a zatim na završetku perikope. Sredina perikope najčešće ostaje netaknuta. Tu pojavu vidimo i u prilagođavanju apostolskih čitanja; nekoliko će primjera to potvrditi.²

Na blagdan sv. Stjepana (26. XII.) čita se odlomak Dj 6, 8—10; 7, 54—56. Uvodna rečenica (6, 8) glasi:

Στέφανος δὲ πλήρης χάριτος καὶ δυνάμεος ἐποίει τέρατα

Stěpanъ plnъ *blagoděti i sili* tvoraše čudesa *Vat*

milosti i krěposti

Roč Nov Hrv

Stephanus plenus gratia et virtute faciebat prodigia

Kasnije u odlomku nastaje razlika jedino u r. 9:

καὶ τῶν ἀπὸ Κιλικίας

i *sućei* ot kilikije

Vat Roč

i *sa onimi iže (ki Hrv) běhu* ot kilikije

et eorum qui erant a Cilicia

² Navedeni primjeri preuzeti su iz izdanja *Missale Hervoiæ ducis Spalatensis croatico-glagoliticum*.¹¹ Transcriptio et commentarium. Ed. curaverunt B. Grabar, A. Nazor, M. Pantelić sub redactione Vj. Stefanić. Zagreb-Ljubljana-Graz. 1973.

U r. 10 i 7, 58, također pod utjecajem latinskoga, tekst se mijenja; r. 10:

καί οὐκ ἴσχυον ἀντιστῆναι	
i ne možahu <i>protivu stati</i>	<i>Vat Hrv</i>
i ne možahu <i>postoēti</i>	<i>Nov</i>
i ne možahu <i>protiviti se</i>	<i>Roč</i>
non poterant resistere	

r. 7, 58:

ἐλιθοβούλου τὸν Στέφανον	
<i>kamenietь pobiēhu Stěpana</i>	<i>Vat Hrv</i>
<i>kamenovahu Stěpana</i>	<i>Roč Nov</i>
lapidaverunt Stephanum	

Prilagođavanja prema Vg provedena su u ovom odlomku nejednako i postupno; u r. 6, 8 izvorni tekst čuva samo *Vat*, u r. 6, 9 *Vat* i *Roč*, a kasnije — što dosta iznenađuje — *Vat* i *Hrv*. U većini naime slučajeva u drugim tekstovima misala redovito se slažu *Vat* i *Roč* s jedne strane, a *Nov* i *Hrv* s druge; u manje slučajeva *Roč* se pridružuje *Nov* i *Hrv*, a *Vat* ostaje osamljen. Ovdje *Vat* i *Hrv* pokazuju osobinu koju sam u početku istaknuo: samo uvodna rečenica prilagođena je Vg, a ostali tekst je nepromijenjen. Kasnije se međutim i ostali dio teksta prilagođava Vg, ali neovisno jedan od drugoga (r. 10: postoēti *Nov*; protiviti se *Roč*).

U perikopi Rim 1, 1—6 (Badnjak, 24. XII.) svi se misali u cjelini slažu; razlika je jedino u r. 5:

δι' οὗ ἐλάβομεν χάριν καὶ ἀποστολήν	
imže priēhom <i>blagodēť</i> i apostolstvo	<i>Vat</i>
<i>milostь</i>	<i>Roč Nov Hrv</i>
per quem accepimus gratiam et apostolatū	

Perikopa Rim 12, 1—5 (Nedjelja u osmini Bogojavljenja) počinje:

παρακαλῶ οὖν ὑμᾶς . . . διὰ οἰκτιρμῶν τοῦ Θεοῦ	
molju vi <i>šćedrotami</i> božimi	<i>Nov Hrv</i>
<i>po milosti</i> boži	<i>Vat Roč (!)</i>
obsecro vos per misericordiam Dei	

U r. 3, međutim, dakle u samoj perikopi, sva četiri misala ostavljaju prvotni tekst:

λέγω γάρ διὰ τῆς χάριτος τῆς δοθείσης μοι
 glagolju bo *blagodětiju danoju mně* Vat Roč Nov Hrv
 dico enim per gratiam quae data est mihi

Perikopa 2 Kor 6, 1—10 (Prva korizmena nedjelja) počinje:

Συνεργοῦντες δὲ καὶ παρακαλοῦμεν... τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ
 δέξασθαι ὑμᾶς

Pospěš' stvujuće molim'... blagoděť božiju priěti vamě
 Vat Roč

Molju vi pospěšno... milostě božiju priěti vamě
 Nov Hrv

Exhortamur vos... *gratiam Dei recipiatis*

Prema prijevodu *molju vi* čini mi se vjerojatnijim da je priređivač u obliku *exhortamur* vidio glagol *exorare* negoli *exhortari*.

U perikopi 1 Kor 1, 4—8 (XVIII. nedjelja po Duhovima) prilagođava se latinskom tekstu također samo početak:

εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ μου... ἐπὶ τῇ χάριτι Θεοῦ

hvali tvorū Bogu moemu... v milosti boži Vat

hvali vzdaju Bogu moemu... v milosti boži Roč Nov Hrv

gratias ago Deo meo... in gratia Dei

Izvorni tekst imao je *hvalju* (tako ima na tome mjestu I. vrbnički brevijar); pa se već u Vat mijenja prema Vg, ali najprije *hvali tvorū* (*gratias ago*), a kasnije se unosi izraz *hvali vzdaju* prema uvodnom zazivu u prefaciju (*Hvali vzdadimě* Gospodevi Bogu našem!), ili pak — još vjerojatnije — prema *hvali vzdati* (εὐχαριστεῖν) u evanđeljima (Mt 26, 27; Mk 14, 23; Lk 22, 19; Iv 6, 11; 11, 41).

Kad je to potrebno prilagođava se Vg i završeni redak, pa perikopa 1 Kor 15, 1—10 (XI. nedjelja po Duhovima) ima u r. 10:

χάριτι δὲ Θεοῦ εἰμι ὃ εἰμι, καὶ ἡ χάρις...

blagodětiju že božieju esm' to eže esm' i milostě... Roč

milostiju božieju esm' to eže esm' i milostě... Vat Nov Hrv

gratia autem Dei sum id quod sum et gratia...

Navedimo još jedan primjer, perikopu Tit 3, 4—7 (Zornica na Božić):

r. 4: [ἐπεράνῃ] ἡ χρηστότης καὶ ἡ φιλανθρωπία τοῦ σωτήρος ἡμῶν

— ēvi se *blagoděť* i *člověčystvo* spasitela našego

Vat Nov Hrv

— ēvi se *milost* i *člověčystvo*

Roč

apparuit benignitas et humanitas Salvatoris nostri

r. 7: δικαιωθέντες τῇ ἐκείνου χάριτι

opravdani *blagodětiju* ego

Vat Roč Hrv

opravdani *milostiju* ego

Nov

Ponajprije, u r. 4 nalazimo *blagoděť* u novom značenju, kao prijevod latinskoga *benignitas*, a zatim u r. 7 neizmijenjeno *blagoděť* (*gratia*, χάρις), osim Nov koji i to mijenja u *milost*. Ne možemo sa sigurnošću tvrditi da već u izvornom tekstu nije stajalo *blagoděť*, budući da i neki staroslavenski tekstovi imaju *blagoděť*, a drugi *blagost*. Sigurno je međutim zamijenjeno *člověkoljubie* sa *člověčystvo*, jer je u lat. *humanitas* prekinuta veza s grč. φιλανθρωπία. Stoga, ako je i u predlošku stajalo *blagoděť*, ostalo je nepromijenjeno zbog latinskoga *benignitas*. Roč je ipak i to mjesto promijenio u *milost*. O odnosu *blagoděť* — *benignitas* bit će još riječi.

Iako rijetko, nalazimo slučajeve kriva čitanja ili možda kriva čuvanja nekih latinskih riječi. Tako npr. u Hebr 5, 1 (Sv. Toma, biskup i mučenik, 29. XII.):

vsaki arhierēi ot *člověk* vzdvignut

Vat

vsaki arhierēi ot *vsěh* vzdvignut

Roč Nov Hrv

omnis pontifex ab *hominibus* assumptus

Lat. *hominibus* pročitano je ili možda kod diktiranja čuveno kao *omnibus* i tako krivo prevedeno. I ovakvi slučajevi pokazuju ovisnost o latinskom tekstu, a dokaz su da se glagoljaši nisu zadovoljavali samo nasljeđenim tekstovima već su bili u neprestanom dodiru s latinskim priručnicima, premda je to ponekad moglo biti i štetno za čistoću teksta.

U evanđelistaru hrvatskoglagoljskih misala nalazimo pojavu da se radi jasnoće ili stilske dotjeranosti pojedine rečenice dopunjuju posuđenim riječima ili dijelovima rečenice iz srodnih sinoptičkih mjesta. Premda u znatno manjoj mjeri —

jer je narav teksta drugačija — na tu pojavu nailazimo i u tekstu poslanica. Npr., Fil 2, 8:

factus oboediens usque ad mortem	
biv̄ poslušliv̄ do semrti	Vat
bist̄ poslušliv̄ <i>otcu</i> daže do semrti	Roč Nov Hrv

Slično je u 1 Kor 11, 24:

(Dominus Jesus . . .) fregit et dixit: Accipite	
(Gospod̄ Isus̄ . . .) pr̄lom̄i i <i>da učenikom̄ svojim̄ glagole:</i>	
Prim̄ete	Vat Roč
pr̄lom̄i i reče: Primate	Nov Hrv

Umetak *i da učenikom̄ svojim̄* nalazimo u Mt 26, 26 i u riječima konsekracije u misnom kanonu. Istoj perikopi (11, 26) nalazimo dopunu radi jasnoće:

mortem Domini annuntiabit̄ donec veniat	
semrt̄ gospodnju ispov̄daete doñdeže prid̄et̄ <i>Gospod̄</i>	
	Vat Roč Nov Hrv

Osobit način spajanja različitih rečenica iz Pavlovih poslanica u jednu cjelinu nalazimo u misi blagoslova prstena u većini hrvatskoglagoljskih misala (usp. npr. *Roč* 223v ili *Vat. Illir.* 4 258r). Rečenice su probrane tako da sačinjavaju pouku mladencima o dostojanstvu ženidbe i poštivanju ljudskoga tijela: 1 Kor 3, 16—17; 1 Kor 6, 15 i 19; 1 Kor 6, 16 i 18; Ef 5, 23 i 25; 1 Kor 6, 20.

Prilagođavanje latinskom tekstu nalazimo i u apostolskim poslanicama u brevijaru, ali ne ovako kao u misalima. Umjesto kratkih perikopa ovdje dolaze veće cjeline, u starijim brevijarima gotovo potpune poslanice. Ima tekstova u kojima se, možda tek s nekim izuzetkom, čuva izvorni tekst (*I. vrbnički brevijar, Vida Omišljanina, Padovanski, Vatikanski* D 215 i dr.). U drugim pak brevijarima cjelokupan se tekst ispravlja prema Vg, katkada samo u pojedinostima a katkada vrlo temeljito. Ipak prilagođavanje latinskom tekstu nije ni tu nikad posve dovršeno, pa ćemo i u mlađim brevijarima (npr. u *II. novljanskom*) naići na glave ili čak pojedine poslanice koje još uvijek čuvaju izvorni tekst preveden prema grčkome. Slično je u većem broju brevijara (*Vat. Illir.* 5/6, *Vat. Slavo* 19, *Moskovski brevijar, Pašmanski, II. novljanski* itd.). Odnos između izvornog teksta i teksta prilagođena prema Vg najbolje

će pokazati nekoliko probranih duljih odlomaka iz dvaju različitih brevijara, starijeg *I. vrbničkog*, i mlađeg, *II. novljanskog*.³

Prijevod prema grčkome
(*I. vrbnički*)

Prijevod prema Vulgati
(*II. novljanski*)

1 Kor 1, 1—7

Pavl' zvan' rab' Isuhrstovs voleju božieju i Sestenis' brat' cr'kve božie sućee v Korin'te posvećenim' o Hrstě Isusě. vžvanim' svetim'. sь vsěmi prizivajućimi ime gospoda našego Isuhrsta. vь vsakomь měště ih' i našem'. *Blagodět'* vam' i mir' ot Boga otca našego i gospoda našego Isuhrsta. *Hvalju* Boga mogo vsagda za vi v *milosti* boži. *ěže dana est'* nam' o Hrstě Isusě. ěko vь vsěh obogatiste se o nem'. vsacem' slovom' i vsacem' razumom'. ěkože *viděnie* Hrstovo *iz'věsti* se vь vas'. ěko vam' ne *lišiti se* niedinogože *darovaniě*. čajućem' ěvleniě gospoda našego Isuhrsta.

Pavaľ vžvanь apustolь Isuhrstovs voleju božieju i Sustininь bratь cr'kve božie sućee v' Koren'te posvećenimь v' Hrstě Isusě vžvanimь svetimь sa vsěmi prizivajućimi ime gospoda našego Isuhrsta. va vsakomь mes'tě ihь našemь *milostь* vamь i mirь ot Boga otca gospoda našego Isuhrsta. *Hvali vzdaju* Bogu moemu v'sag' da za vi prisno v' *milosti* boži *daněi* namь v' Hrstě Isusě. ěko va v'seħ obogatiste se v' nemь vsakimь slovomь i va vsakomь razumě. ěko *s'vedočas'tvo* Hrstovo *uť vrđeno est* va vasь tako ěko nič'tože *lišis'te se* v' nego *milosti* čajuće ěvleniě gospoda našego Isuhrsta.

Bliskost obaju tekstova je očita. Izuzimajući sitne razlike, koje ništa ne govore o predlošku, nalazimo samo zamjenu riječi u onim slučajevima kad je prevodiocu izgledalo da latinska riječ zahtijeva drugačiji prijevod. Dapače, već u *I. vrbničkom* nalazimo male zahvate u tom pogledu, pa imamo: v *milosti* boži *ěže dana est'* (in gratia Dei quae data est), premda je u toj pojedinosti tekst *II. novljanskog* očito bliži grčkome (*daněi* — τῆ δωρεῖον). Ovaj smo odlomak izabrali jer u njem ipak više-manje dolazi do izražaja utjecaj latinskoga teksta, pa prema tome i razlika između *I. vrbničkog* i *II. novljanskog*. Namjerno smo propustili poslanicu Rimljanima jer u njoj razlike između dvaju tekstova nastupaju tek u r. 8 gl. 1:

³ Navodimo samo ova dva teksta i napominjemo da se s *I. vrbničkim* u cjelini slažu npr. *brevijar Vida Omišljanina, Padovanski*, D 215 i dr., a s *II. novljanskim Vat. Illir. 5/6, Moslovski, Vat. Slavo 19* i dr. Za tekst *I. vrbničkog* usp. Berčić, I., *Utomci Svetoga pisma obojega uvjeta staroslovenskim jezikom. Peti dio*. U Zlatnom Pragu, 1866; za *II. novljanski: II. novljanski brevijar. Hrvatskoglagoljski rukopis iz 1495*, Župni arhiv Novi Vinodolski, fototipsko izdanje. Staroslavenski institut »Svetozar Ritig« — Turistkomerc, Zagreb 1977. — Zbog ograničenosti prostora ne navodimo grčki i latinski izvorni tekst. Međutim, već iz primjera u prvom dijelu referata lako se u mlađim brevijarima prepoznaje odraz latinskog predloška. Za pojedinosti usp. Merk, A., *Novum Testamentum graece et latine*. Editio nona. Romae 1964.

I. vrbnički

Prvooe ubo *hvali tvor*u Bogu moemu *Spasomь Hrstormь* o vsěh' vas'. ěko vĕra vaša v'zvěš-čacet se vь vsem' mirě. Svědĕtel' bo mi est' Bogь emuže *služu* duhom' moim' v blagovĕstovani sina ego. ěko bez přestani *pamet'* vas' tvoru.

II. novljanski

Prvooe ubo *hvali v' zdaju* Bogu moemu *gospodemь Isuhrstormь* o v'sěh' vasь. ěko da vera naša v' z'vēščacet' se va v'semь mirě. S' vědĕtel' bo mi estь Bogь emuže *rabotaju* duhomь moimь. v' blagovĕs'tovani sina ego. ěko bez' přēs'taniĕ v' *spominaju* vi.

I ovdje *hvali tvor*u ne možemo smatrati prvotnim (usp. prije 1 Kor 1, 4: *hvalju* Boga moego), pa tako vidimo prisutnost zapadnog utjecaja već od najstarijih hrvatskoglagoljskih spomenika.

Vratimo se međutim k 1 Kor u *II. novljanskom*. Kao što je prema Vg prilagođen odlomak ovdje naveden (1, 1—7), tako je prilagođena 1. i 2. glava. Od početka gl. 3. (f. 58a) tekst se *II. novljanskog* slaže s tekstem *I. vrbničkog*. Prevodilac je posustao i naprosto nastavio prepisivati tekst preveden s grčkoga. Jednako je tako i u *Vat. Illir. 5*.

I druge poslanice prerađivane su na isti način. Ponekad se dapače čini da je prevodilac dosta neovisan o starom predlošku. Uzmimo početak poslanice Galaćanima (1, 1—5):

I. vrbnički

Pavl' apustolь ne ot človēkь ni človēkom' na Isuhrstorm' i Bogomь otcemь vskrĕsivšim' ego ot mr'tvih' i vsa bratiĕ ěže s' mnoju cr'k'vam' galat'skimь. Blagodĕt' vam' i mir' ot Boga otcьa gospoda našego Isuhrsta. *давšago* sebe za grĕgi naše. ěkože da izbavit ni ot nastoečago vĕka zla. *po voli* Boga i otcьa našego. emuže slava vь vĕki vĕk' amen.

II. novljanski

Pavaly apustolь ne ot človēkь ni *po človēku* na Isuhrstormь ot Boga otcьa iže vskrĕsi ego ot mrt'vih' iže sa mnoju sutь v'sa bratiĕ cr'kavь Galatikie. *milostь* vamь i mirь ot Boga otcьa i gospoda našego Isuhrsta. *Iže darova* namь samь sebe grĕhь našihь radi. da iz'bavleni ot nastoečago vĕka *k'rivago voleju* božieju i otcьa našego. Emuže estь slava va vĕki vĕkь. Amenь.

Još se neovisniji o staroslavenskom predlošku čini prijevod 2 Kor. Uzmimo odlomak 1, 21—24; 2, 1—2, dakle ne na samom početku:

I. vrbnički

Izvĕstue že vas' s nami Hrstь. i pomazavi nasь Bogь iže i znamenavi nas' i dav'i obručenje duhovnoe v srđca naša. Az že *posluha* Boga naricaju do svoee duše. ěko šcede vas'. ne pridoh' v Korin't'. Ne ěko svladem' vašeju vĕroju na pomoćnici es'm' vašei radosti. Vĕroju bo stoete.

II. novljanski

Iže bo utvr'ždaet' vi sь svetimi v' Hrstĕ iže pomazav'i nasь Bogь iže naznamenava nasь i dav'i obručenje duhovnoe *duha tučenje* v srđca naša. Az' že s'vedoka v' z'daju Boga v'duši moei. *eže prašćae* vamь ne *mimoidohь* Korren'ta na ěko *vladajućeju* vĕroju vašeju na pomoćnici esmo ošće rados'ti vašee. ibo vĕroju s'toitte.

Prevodilac se želio udaljiti od staroslavenskog predloška, ali je ipak onda napravio zbrku ostavivši djelomično participe preterita aktivnog I.; prepisao je doslovno *obručenie duhovnoe*, ali ga je smelo *pignus*, koje je povezao sa *pinguis*, pa onda još dodao *duha tučenie* (*pignus spiritus*, τὸν ἀρραβῶνα τοῦ πνεύματος). Tako i u slučajevima koji naoko izgledaju posve udaljeni od prijevoda načinjenog prema grčkome nalazimo tragove starijeg predloška. Srećom sva udaljavanja od staroslavenskog predloška nisu ovako neuspjela kao navedeni tekst. A sasvim su rijetki u brevijaru slučajevi izravnog prijevoda s latinskog, bez ikakva ugledanja u stari tekst (tako je npr. prevedena 2 Petr u brevijaru *Vat. Illir.* 5). Velik dio poslanica sačuvan je i u mlađim brevijarima u prijevodu s grčkoga (npr. Jak, 1 i 2 Petr, 1, 2 i 3 Iv u *II. novljanskom brevijaru*).

Prilagođavanje latinskom tekstu susrećemo dakle i u misalima i u brevijarima, ali ne na isti način i u istoj mjeri. Apostolske perikope u svim misalima usklađuju se s latinskim, ali tako da se u početku usklađuje samo početak i završetak s tekstom Vulgate, a tek u mlađim misalima susrećemo promjene i u samoj perikopi. Kad je pak riječ o brevijarima, treba istaknuti činjenicu da skupina brevijara, uglavnom onih koje po postanku možemo vezati uz otok Krk, ostaju gotovo nezahvaćeni prilagođavanjem Vulgati, ili tek izuzetno u neznatnoj mjeri, dok u drugima nalazimo cijele poslanice usklađene s latinskim tekstom, a u isto vrijeme u istim kodeksima nalazimo sačuvane pojedine poslanice u prvotnom prijevodu.

Podrobnija usporedba dvaju tipova prijevoda iznijela bi na vidjelo obilan i zanimljiv popis riječi u kojima se prijevodi međusobno razilaze, a koje u hrvatskoj redakciji žive i daju obilježje njezinu leksiku. To međutim ne može biti zadatak ovom prikazu. Zadržat ćemo se samo na manjoj skupini riječi koju smo ovdje najčešće susretali i pokušat ćemo odrediti zakonitosti koje se ovdje javljaju.

Među primjerima koje smo naveli najčešće se zamjenjuje stsl. *blagoděť* (χάρις, gratia) riječju *milost* (Dj 6, 8; Rim 1, 5; 1 Kor 1, 4; 15, 10; Tit 3, 4.7 itd.). Dosljedna zamjena riječi *blagoděť*, vrlo česte u pavlovskom tekstu, a i inače vrlo česte budući da označuje jedan od važnijih kršćanskih pojmova, po sebi može iznenaditi. Treba stoga pretpostaviti da se već prije riječ *milost* 'gratia' toliko ustalila u hrvatskoj kršćanskoj terminologiji te je više nije bilo moguće izbaciti.

Riječ pak *milost* u stsl. i u hrv. glag. tekstovima dolazi često u značenju ἔλεος, misericordia. U velikom dijelu teksta u tom je značenju ostala nepromijenjena (mir na njih i *milost* na Izraeli boži, Gal 6, 16; obličite se v utrobě *milosti*, Kol 3, 12; po mnozě *milosti* svoei, 1 Petr 1, 2 itd.), a osobito je česta

u psalmima: 22,6; 24, 10; 25, 3; 31, 10 itd.). U tekstovima izravno prevedenima s latinskoga, npr. oracijama misala i brevijara, latinsko *miser cordia* redovito se prevodi s *milosrdie*: tvoe ni, Gospodi, milosrdie . . . da obnovit (tua nos, Domine, misericordia . . . expurget) *Hrv.* 76d 12—14; običainimь milosrdiemь podai blagodětanь svršenie (consuetae misericordiae tribue benignus effectum). *Hrv.* 36d 4—5; itd.; vrlo rijetko u ovim tekstovima nalazimo *milostь* u značenju *miser cordia*: pomagai namь prosimь Gospodi milostь tvoe (subveniat nobis, Domine, misericordia tua) *Hrv.* 44c 10—11.

Premda je riječ *blagoděť* zamijenjena s *milostь*, a *milostь* redovito s *milosrdie*, *blagoděť* u hrv. glag. tekstovima nije napuštena, ne samo u onim dijelovima teksta koji nisu došli pod utjecaj latinskog teksta nego ni u obim tekstovima koji su izravno prevedeni s latinskoga; dobila je međutim novo značenje. Tako nalazimo: ěvi se *blagoděť* i ĉlověčьstvo spasileta našego Boga (apparuit *benignitas* et *humanitas* Salvatoris nostri Dei) Tit 3, 4; plodь bo svetosti estь va vsakoi *blagoděti* (*Nov, Hrv; blagosti Vat, Roč*); (fructus enim lucis est in omni *bonitate*) Ef 5, 9; tako i u prijevodu oracija: vsagdan'nu *blagoděť* šćedri prosećimь (perpetuam *benignitatem* largire poscentibus) *Hrv.* 39b 20—21; tvoeju *blagodětiju* izbavili se bihom (tua *benignitate* liberemur) *Hrv.* 136b 3—4. I pridjev *blagodětanь* dobiva novo značenje, usp. gore: podai *blagodětanь* svršenie (tribue *benignus effectum*) *Hrv.* 36d 4—5.⁴

Shematski možemo to pokazati ovako:

blagoděť → *milostь* → *milosrdie* : *blagoděť*
gratia   *gratia/miser cordia*   *miser cordia*   *benignitas*

Nastajanje dubleta mogli bismo tako pratiti i na drugim primjerima: *istina* — *rěsnota* (dok u Ev. po Ivanu i u Ivanovim poslanicama, prevedenima s grčkoga i tako sačuvanima u hrv. glag. brevijarima, nalazimo uvijek riječ *istina*, u oracijama — prevedenima s latinskoga — gotovo isključivo dolazi *rěsnota*) ili pak *žizanь* — *životь* (u oracijama je *životь* običniji, ali je i *žizanь* dosta česta), da ne govorimo o slučajevima kao što su *prazdnikь* (u sakralnom tekstu) — *blagdantь* (u rubrikama) i sl. Čuvanjem naslijeđenih riječi i preuzimanjem hrvatskih riječi (ponekad s nešto različitim značenjem od staroslavenskoga nastao je osebujan leksik hrvatskog tipa staroslavenskog jezika. Stvaranje toga leksika otkriva nam ponajpri-

⁴ Ovim nismo, dakako, iscrpli sva značenja koja u hrv.-glag. tekstovima imaju navedene riječi; *milostь* npr. stoji i za lat. *pietas* u oracijama misala, od *Vat* do *Parčičeva*.

je činjenicu da su se staroslavenski tekstovi već od samih početaka prilagođivali latinskim liturgijskim knjigama, budući da tragove takva prilagođavanja nalazimo u najstarijim sačuvanim kodeksima; zapažamo da promjene nisu nastajale zbog samovolje prepisivača nego zbog ugleda latinskoga liturgijskog teksta koji je smatran mjerodavnim uzorom; proizlazi osim toga da to prilagođavanje nije bilo prepušteno slučaju, već se zbivalo po određenim zakonitostima, kojima nam možda danas nije uvijek lako ući u trag, ali koje je ipak moguće nazrijeti kad leksik hrvatskoglagojske književnosti promatramo kao cjelinu.

S većom točnosti moći ćemo o svim ovim pitanjima govoriti onda kad bude izrađen *Rječnik crkvenoslavenskog jezika hrvatske redakcije i Kompjutorska analiza tekstova stare hrvatske književnosti*, kojem će biti obuhvaćeni i tekstovi liturgijske namjene. U ovom referatu samo smo upozorili, polazeći od teksta Apostola, na ovisnost hrvatskoglagojskih tekstova od zapadnih, latinskih uzora, i na utjecaj što ga je ta ovisnost proizvela na leksik hrvatskoglagojskih tekstova.